

ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ І СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

В. Журавель, професор НЮА України

Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування

Криміналістика, як і будь-яка наука, постійно розвивається. Концепції та положення, які складають її зміст, зазнають закономірних змін, уточнюються, оновлюються. Спостерігається збагачення наукового апарату за рахунок появи нових категорій, до числа яких можна віднести і криміналістичну класифікацію злочинів.

Запропонована В. Образцовим¹ у середині 80-х років минулого століття, криміналістична класифікація відразу ж була віднесена до розряду новацій, що істотно вплинули на зміну існуючих уявлень щодо проблеми формування системи методик розслідування окремих категорій злочинів. При цьому слід відзначити, що на відміну від криміналістичної характеристики навколо даної категорії не велося таких запеклих дискусій. Навпаки, вчені-криміналісти не поспішали робити будь-яких категоричних висновків щодо криміналістичної класифікації, а зайняли вичікувальну позицію, надавши тим самим цій категорії можливість пройти еволюційний шлях свого становлення. Найбільш переконливим тому свідченням є розподіл методик розслідування окремих категорій злочинів, запропонований у підручниках останніх років². Отже, криміналістична класифікація пройшла еволюційний шлях свого становлення і набуває все більш поширеного застосування.

¹ Див.: *Образцов В. А.* Криминалистическая классификация преступлений. – Красноярск, 1988.

² Див.: *Криминалістика: Учебник для вузов / Под ред. Р. С. Белкина.* – М., 1999. – С. 705–960.

З огляду на сказане цілком справедливо постають питання: чому криміналістів не задовольняє кримінально-правова класифікація злочинів, прийнята у КК? Чому виникає потреба у формуванні самостійних класифікаційних побудов? Відповіді на ці питання перш за все треба шукати у різноманітних підходах до визначення підстав упорядкування окремих видів злочинів. Так, у КК залежно від родового об'єкта відокремлено групи злочинів, об'єднаних у відповідні розділи Особливої частини КК, усередині яких за безпосереднім об'єктом розрізняються окремі види злочинів, склади котрих передбачені однією статтею чи частиною статті. У криміналістичній класифікації, яка безумовно базується на кримінально-правовій, на відміну від останньої враховуються такі ознаки, які істотно впливають на специфіку здійснення розслідування, а саме на його організацію і планування, висунення слідчих версій, визначення типових слідчих ситуацій та систем слідчих дій і заходів щодо їх розв'язання. Як відзначає Г. Жирний, «це також кримінально-правові ознаки, але саме вони визначають особливості розслідування або декількох злочинів різних видів (за класифікацією КК), або підвиду (різновиду) певного виду злочину»¹.

До числа таких ознак відносять суб'єкта злочину і на цій підставі виділяють групу злочинів, що вчиняються неповнолітніми, організованими злочинними формуваннями, рецидивістами, сексуальними маніяками, особами з дефектами психіки тощо. На підставі такої ознаки, як місце вчинення злочину або сфера діяльності, у криміналістичній класифікації виділяють злочини на транспорті, у сфері підприємництва, у сфері використання комп'ютерної техніки, комп'ютерних систем і мереж та ін. Описані класифікаційні побудови свідчать про об'єднання злочинів у певні групи, але не за об'єктом злочину, як це традиційно робиться у кримінально-правовій літературі, а на підставі криміналістично значущих ознак.

Крім того, відмінності щодо розглядуваних категорій проявляються і у тому, що в криміналістичній класифікації мають місце такі різновиди злочинів, які виходять за рамки класифікаційних побудов, що застосовуються у КК. Йдеться про так

¹ Жирний Г. Ю. Деякі питання криміналістичної методики // Матеріали наукової конференції «Конституція України — основа модернізації держави та суспільства. 21–22 червня 2001 р., Харків». — Х., 2001. — С. 380.

звані підвиди (різновиди) деяких видів злочинів, диференційовані за певними криміналістично значущими ознаками, наприклад, за способом, засобами, умовами, місцем вчинення тощо. Так, щодо такого виду злочинів, як умисне вбивство, виділяють такі підвиди: вбивства з розчленуванням, вбивства на замовлення, вбивства, вчинені у процесі протистояння організованих злочинних груп, вбивства на релігійному підґрунті та ін. Видається, що криміналістична класифікація — більш диференційоване утворення, аніж кримінально-правова, що тісніше наближає її до вимог практики.

Отже, криміналістична класифікація — це засіб упорядкування окремих категорій злочинів за їх криміналістично значущими ознаками. При цьому слід зазначити, що здійснення криміналістичної класифікації не є самоціллю, оскільки вона розглядається як підстава для побудови системи окремих криміналістичних методик.

Щодо класифікаційних побудов як самих злочинів, так і методик їх розслідування, то серед учених-криміналістів не існує єдиної думки. Так, В. Образцов пропонує досить складні для сприйняття ієрархічні побудови об'єктів криміналістичної класифікації, де виділяє п'ять рівнів: злочини; певні групи криміналістично схожих видів та кримінально-правові роди злочинів; окремі види злочинів; певні кримінально-правові підвиди (різновиди) злочинів; певні групи злочинів, сформовані на основі криміналістичної класифікації кримінально-правових видів та підвидів зазначених явищ¹. На наш погляд, найбільш вдалою є пропозиція Г. Жирного як щодо визначення класифікаційних рівнів окремих методик розслідування злочинів, так і щодо їх назв. На його думку, систему окремих криміналістичних методик становлять: 1) *групові* окремі криміналістичні методики розслідування (груп злочинів, класифікованих відповідно до групування їх в Особливій частині КК та на підставі криміналістично значущих ознак, притаманних декільком видам, наприклад, методика розслідування злочинів у сфері економічної діяльності); 2) *видові* окремі криміналістичні методики розслідування (видів злочинів, які розрізняються в розділах Особливої частини КК, наприклад методика розслідування митних

¹ Див.: Образцов В. А. Вказ. праця. — С. 61.

злочинів); 3) *підвидові* окремі криміналістичні методики розслідування (підвидів чи різновидів, виділених з-поміж злочинів одного виду за криміналістично значущими ознаками, наприклад, методика розслідування контрабанди наркотиків; методика розслідування контрабанди зброї; методика розслідування контрабанди культурних цінностей тощо)¹. Отже, йдеться тільки про окремі криміналістичні методики певних категорій злочинів, які розрізняються за двома критеріями: 1) щодо кримінально-правової класифікації; 2) за ступенем спільності (рівнем конкретизації) методичних рекомендацій (групові, видові, підвидові). Розподіл же методик на загальні і окремі, запропонований В. Образцовим², вважаємо недоцільним з огляду на те, що він породжує зайві проблеми щодо їх розмежування.

З числа запропонованих класифікаційних рівнів найбільш традиційним є другий — видовий рівень, за яким і раніше формувалась система окремих криміналістичних методик розслідування, оскільки він базується на кримінально-правовій класифікації злочинів. З цього приводу докладніше зупинимося на групових і підвидових методиках.

Щодо названих рівнів, то вони повною мірою відображують два напрямки формування криміналістичних методик. Першим вважається той, за яким типові криміналістичні методики як науковий продукт розробляються на базі результатів узагальнення судово-слідчої практики, а відтак, вважаються найбільш оптимальними, дійовими. Так, розробка підвидової криміналістичної характеристики з детальним аналізом її елементів, виявленням кореляційних залежностей між ними можлива тільки на базі значного емпіричного матеріалу. Саме підвидові криміналістичні методики найбільш наближені до потреб практики, тому що саме на такому рівні можливі формулювання конкретних завдань розслідування та побудова алгоритму їх розв'язання. Разом з тим за таких умов з'являються підстави констатувати, що наука йде слідом за практикою.

Сучасний етап розвитку криміналістики, активізація її прогностичної функції обумовлюють можливість застосування іншого напрямку, за яким методики розслідування певних категорій злочинів створюються на підставі наукових розробок.

¹ Див.: *Жирний Г. Ю.* Вказ. праця. — С. 380.

² Див.: *Криміналістика / Под ред. В. А. Образцова.* — М., 1995. — С. 376.

У цих випадках наука випереджає практику, компенсує відсутність необхідного емпіричного матеріалу або узагальнює існуючі рекомендації за типовими ознаками, що притаманні не одному виду злочинів, а цілій їх групі. Йдеться насамперед про такі наукові абстракції, як групові криміналістичні методики. Саме для їх розбудови застосовуються такі науково-прогностичні засоби, як аналогія, екстраполяція, моделювання.

Групові криміналістичні методики в свою чергу поділяються залежно від механізму їх створення на два різновиди: 1) методики, створені на підставі криміналістично значущих ознак, притаманних декільком видам злочинів; 2) методики, створені відповідно до групування злочинів в Особливій частині КК.

Групова методика, створена на підставі узагальнення типових криміналістично значущих ознак, характерних для багатьох видів злочинів, являє собою синтезовану модель, в якій відображена інформація стосовно одного або декількох елементів, що істотно впливають на здійснення процесу розслідування. Так, за таким елементом, як суб'єкт злочину, виділяють такі різновиди групових методик: методики розслідування злочинів неповнолітніх; методики розслідування злочинів, учинених іноземцями і проти іноземців; методики розслідування злочинів, учинених неосудними або особами з дефектами психіки; методики розслідування злочинів організованих злочинних формувань та ін. Перелічені методики мають здебільшого евристичне значення, виступають джерелом інформації загального характеру, що використовується при вирішенні конкретних завдань, наприклад, версія щодо можливості вчинення вбивства особою, яка має психічні відхилення, перевірятиметься на підставі рекомендацій, викладених у відповідній груповій методиці.

Особливий різновид становлять групові методики, створені відповідно до групування злочинів в Особливій частині КК. Йдеться насамперед про групи злочинів, які віднесено до розряду кримінально-правових новел, наприклад, злочини проти волі, честі і гідності особи; злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж та ін. Саме механізму створення таких методик притаманна тенденція — від загального до окремого, коли за відсутності достатнього обсягу емпіричних даних на підставі наукового прогнозу будується узагальнена (групова) методика, яка є базою для подальшого

формування видових методик, оскільки потреби практики, накопичення емпіричного матеріалу, передового досвіду об'єктивно поставлять на порядок денний необхідність розробки видових, а в деяких випадках і підвидових криміналістичних методик.

Розглянемо викладену тезу на конкретному прикладі. Так, у третьому розділі Особливої частини КК України представлена група злочинів проти волі, честі та гідності особи. До їх числа входять такі видові злочини: незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146); захоплення заручників (ст. 147); підміна дитини (ст. 148); торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини (ст. 149); експлуатація дітей (ст. 150); незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151). Перелічені склади злочинів з'явилися головним чином тільки з появою нового КК України, а відтак, не мають необхідних емпіричних даних для формування видових методик. У той же час судово-слідча практика відчуває потребу у відповідних рекомендаціях, що стимулює необхідність у розробці групових методик розслідування цих злочинів. Безумовно, за змістом вони відрізнятимуться від видових методик. Так, у криміналістичній характеристиці групових методик не можуть бути представлені на статистичному рівні кореляційні залежності між її елементами, в ній використовуються не конкретні цифри, а поняття типу «найчастіше», «вірогідніше всього».

На наш погляд, поряд з позитивною тенденцією створення групових криміналістичних методик спостерігається і негативна, коли об'єднуються видові методики достатньо високого ступеня розробки. З цього приводу хочемо зауважити, що таке об'єднання взагалі недоцільне, а якщо і можливе, то за таких умов. По-перше, видові методики повинні обов'язково мати важливу загальну рису. По-друге, процес узагальнення має бути виправданим і мати певні межі, тобто обмежуватись спеціальним криміналістичним класифікаційним критерієм. У протилежних випадках такі наукові абстракції не матимуть відповідного теоретичного та практичного значення. Так, вважаємо дискусійним намагання В. Тищенко розробити групову методику розслідування корисливо-насильницьких злочинів¹, оскільки позна-

¹ Див.: *Тищенко В. В.* Основные направления начального этапа расследования корыстно-насильственных преступлений // Актуальные проблемы государства и права. – Одесса, 1996. – С. 205–211.

чений критерій здебільшого кримінально-правовий, аніж криміналістичний.

В науці останнім часом з'являється новий різновид методик так званих комплексних, тобто сформованих одночасно за кримінально-правовим та криміналістичним критеріями. Йдеться про створення нових методик або модернізацію існуючих типових рекомендацій у комплексні. До їх числа можна віднести методика розслідування корисливих злочинів у сфері підприємницької діяльності¹, у сфері зовнішньоекономічної діяльності, у банківській сфері та ін. Щодо названих угруповань, то слід пам'ятати, що криміналістичні методики розслідування тому і називаються криміналістичними, що в них розглядаються лише криміналістичні завдання та процедури їх вирішення засобами криміналістичної науки. Цим криміналістичні методики розслідування відрізняються від методичних посібників для слідчих, в яких у комплексі розглядаються кримінально-правові, кримінально-процесуальні, криміналістичні, кримінологічні та деякі інші питання, що їх змушений вирішувати слідчий у ході розслідування конкретного злочину.

Надійшла до редколегії 20.06.02

В. Синчук, перший заступник прокурора Харківської області

Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення та оптимізації

Серед злочинів проти життя і здоров'я людини найбільш небезпечними є умисні вбивства. Розкриття та розслідування саме цієї категорії злочинів пов'язані з великим обсягом роботи та вирішенням складних розумових завдань. Відтак, удосконалення та оптимізація процесу розкриття і розслідування вбивств є одним з актуальних питань, які постають на сьогодні перед на-

¹ Див.: *Волобуєв А. Ф.* Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України. – Х., 2002.